

“סעודות, הפגנות והתפכחות”: רדיקליזם לסבי בירושלים, 1972–1989

האקטיביזם הלסבי בישראל התחיל במרכזים הפמיניסטיים שנוסדו בראשית שנות ה־70 בשלוש הערים הגדולות, ובקבוצות שמאל רדיקליות כגון “מצפן” ו”שס”י” (שמאל סוציאליסטי ישראלי). בירושלים התפתחה הקבוצה הפמיניסטית הרדיקלית ביותר – קבוצה שקשרה מהפכה מינית ומגדרית בחזון מהפכני כולל של החברה הישראלית. מאמר זה משרטט את התפתחותה באמצע שנות ה־80 של פרקטיקה פוליטית פתוחה יותר, שחתרה לרפורמה בזירות החברתיות הרלוונטיות לנשים לסביות, ואשר התבססה על צורכי ההווה. התובנה שיש דרכים שונות להיות לסבית ופמיניסטית הייתה הבסיס שעליו נבנתה התודעה הלסבית הישראלית החדשה, תודעה שסללה את הדרך ל”מהפכה הגאה של שנות ה־90”.

שנת 2006, אך בפועל הפסיק את פעילותו בשנת 2003 – התרעמה על מה שהיא ראתה כ”שחיקה ברעיון הפמיניסטי” הרדיקלי והפיכתו לליברלי-אופורטוניסטי המוכן לחבוק גם דעות הנוגדות בתכלית את המסר הפמיניסטי. לדעת שלום, שחיקה זו קוממה את הגרעין המייסד, שראה “כיצד המהפכה הולכת ומתרחקת וכיצד הפמיניזם לא רק שלא מתמסד והולך כי אם מתמוסס ונעלם”. סו שקטר, פעילה בארגון המחאה “נשים בשחור”, סיכמה בשנת 2005 את ההיסטוריה של הרדיקליות הלסבית בישראל כך; “סעודות ערב, הפגנות, התפכחות”. לדברי שקטר, “הכיבוש נמשך, ורוב הלסביות, כמו גם שאר המדינה, התעלמו ממנו. החברה הישראלית המשיכה לעבור תהליך התמערבות מהיר ונשים צעירות לא חיפשו ארגון פוליטי או אפילו פמיניסטי” (Lesbians in the “Women’s Peace Movement”, עמ’ 176).

בעיני פעילות לסביות רדיקליות כמו שלום ושקטר, שחניכותן הפוליטית התקיימה בתקופה שבה הומואים ולסביות מודרו מהתרבות ומהציבוריות בישראל – למעט כמה מרחבים מובחנים בשלוש הערים הגדולות – השחרור הלסבי היה אמור להיות חלק מחזון שחרור אוניברסלי שכלל את סיום הכיבוש, את הגשמתו של אתוס כלכלי שיתופי ואת המאבק חסר הפרשות כנגד השליטה הגברית, הפטריארכיה. ואולם לדעתן, השינוי המהיר במעמד של הומואים ולסביות בישראל משלהי שנות ה־80 של המאה העשרים (“המהפכה המשפטית ההומוסקסואלית”, בניסוחו של המשפטן אלון הראל) לא התבסס על החזון הפמיניסטי שהניע אותן, והתרחש לכאורה ללא קשר אליו. במהלך עשור

להיות לסבית זו לא רק העדפה מינית בשבילי, זו דחייה של כל הערכים הפטריארכאליים שהם חלק מהזרם החברתי המרכזי. אחרי שעות העבודה, החברה שלי מורכבת מ־99% נשים והן מהוות את כל המערכות שאני זקוקה להן מבחינה חברתית ואישית. תמיכה וטיפול בעת מחלה ומצוקה, וחברה לתקופת חגים ושבתות, טיולים ופיקניקים.

(דורית אורטל [“ציפיץ”], ריאיון משנת 1984, מובא אצל חיה שלום, **ההיסטוריה של קל”ף**, עמ’ 9)

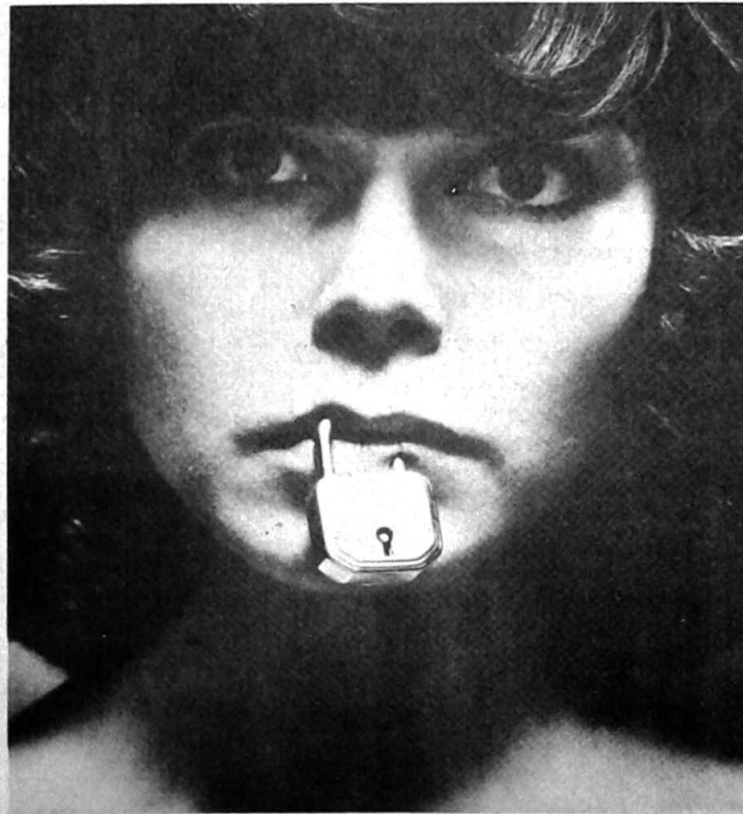
המהפכה שהייתה, והמהפכה שלא הייתה

“באחד מערבי חודש יולי ’98”, כתבה הפעילה הלסבית הירושלמית חיה שלום, “התכנסו בביתי באחת השכונות המרוחקות של ירושלים – המשקיף אל נוף הרים מדהים – מספר נשים בגילאי 40–50 אשר המאפיין אותן היה: לסביות פמיניסטיות רדיקליות-מהפכניות, יוצאות מרכז קול האשה מן השנים ’79–’84. זו לא הייתה רק פגישה חברתית, שבה העלינו זכרונות מן הימים ההם, והתבדחנו ברוח טובה זו על חשבון זו. זה לא היה רק זה. יזמתי את הפגישה כתגובה כועסת ונדחמת על התפישות הפוליטיות שנקטו יוזמות הכנס הפמיניסטי האחרון שהתקיים במאי אותה שנה. כנס שבו ניתנה במה לנשים פוליטיקאיות מקצועיות מן הימין הפשיסטי ומן הימין הפונדמנטליסטי” (חיה שלום, **ההיסטוריה של קל”ף**, עמ’ 1). שלום, שיזמה בשנת 1987 את הקמת קל”ף (“קהילה לסבית פמיניסטית”) – הארגון הלסבי החשוב שהתקיים עד

תודעה

ביטאון התנועה הפמיניסטית

נובמבר
1976
מחיר:
5 ל"י

התנועה הפמיניסטית סניף ירושלים, ת.ד. 9258

גליון
מס' 2

העמוד הפותח של תודעה, ביטאון התנועה הפמיניסטית הירושלמית, נובמבר 1976

אחד הצליחו פעילי ציבור הומו־לסביים, בשיתוף פעולה עם כמה מחוקקים פרוגרסיביים כגון שולמית אלוני, שבח וייס ויעל דיין, ובגיבוי בית המשפט העליון, להעביר שורה של תיקוני חוק ונהלים שהיו בלתי־צפויים לחלוטין: ביטול האיסור על יחסי מין בין גברים (בשנת 1988); איסור על אפליה בתעסוקה על בסיס נטייה מינית (1991); הכרה בבני זוג בני אותו מין לצורך הטבות תעסוקתיות (1994); הנגשת שירותי פוריות לנשים לסביות ורווקות על־פי אותו בסיס כמו לנשים הטרוסקסואליות נשואות (1997); ביטול האפליה כלפי חיילים הומואים בצה"ל (1998); והכנסת קוקטייל התרופות לאידס לסל הבריאות (1998). השפעתה של אותה מהפכה משתקפת אולי יותר מכול בעובדה ששוויון הומו־לסבי – לאו דווקא טרנסג'נדר – הפך להיות אחד המדדים לליברליות ולמעורבות של מדינת ישראל. ביטא זאת בצורה הטובה ביותר שופט בית המשפט העליון יצחק עמית בשנת 2010, בפסק הדין בעניינו של "הבית הפתוח" (הבית הפתוח לגאווה וסובלנות – ארגון הלהט"ב בירושלים):

לא למותר לציין כי ההתייחסות לחברי הקהילה הגאה היא אחד המדדים להייתה של מדינת ישראל מדינה ליברלית־דמוקרטית, להבדיל מהמצב ברובן־ככולן של מדינות המזרח התיכון הקרובות והרחוקות, בהן נרדפים חברי הקהילה הגאה, הן על ידי השלטונות והן על ידי החברה. (מובא אצל אייל גרוס, "הפוליטיקה של זכויות הלהט"ב", עמ' 103)

החביוק הממסדי שלו זכו ב־20 השנים האחרונות קבוצות מסוימות בקהילה הלהט"בית נדון בהרחבה יחסית בשיח האקדמי על מה שמכונה "פינקושינג" (pinkwashing), "טיוח ורוד", דהיינו הנוהג של נציגים רשמיים של ישראל לנכס את הנראות של הקהילה הגאה כדי לחזק את התדמית המערבית, הליברלית והדמוקרטית של המדינה. לעומת זאת, שאלה שנדונה פחות בספרות המחקר היא מדוע התרחשה אותה "מהפכה גאה" של 20 השנים האחרונות? מדוע בתוך זמן קצר הפכו הומואים ולסביות מדמויות מופלות ומבוזות בחברה הישראלית באופן גורף לציבור בולט המקובל על חלק גדול בהרבה של החברה?

אף כי נדרש עדיין מחקר מעמיק על שורשי המפנה הגאה של שנות ה־90, התגבשו כבר כמה סברות מחקריות. סברה אחת מחברת את ישראל לתהליכים עולמיים של קבלת שונות מינית (ובמידה פחותה יותר גם מגדרית). הנכונות הגוברת במקומות רבים בעולם לקבל הטרוגניות בנושאי מיניות, במיוחד בדרום אמריקה ובצפונה ובאיחוד האירופי, השפיעה בתורה גם על החברה הישראלית. עפרי אילני למשל קשר את קבלת הקהילה הגאה בישראל ב־20 השנים האחרונות לתהליכים אלה, וטען שבבסיס היחס לשונות מינית ומגדרית עומד הרצון להשתייך ל"מערב" (ראו מאמרו בגיליון זה). אם בעבר נתפשה ההומוסקסואליות כנוהג "אוריינטלי" חולני, אזי גם השיח הישראלי על מיניות ישר

קו עם הנורמה האירופית ההומופובית. ואולם, עם שינוי מערכת הערכים במערב בעשורים האחרונים השתנתה גם מערכת הערכים המקומית. במילים אחרות: שורשי המהפכה הגאה בישראל נעוצים בשינויים במקומות אחרים וברצון להשתייך ל"מערב" ולהתבדל מ"המזרח".

סברה שנייה קושרת את התקבלותם החברתית של חלקים בקהילה הגאה הישראלית להפיכתה של ישראל לחברת צריכה קפיטליסטית. בחברה שכזו "הכסף מדבר" ו"השקל הוורוד" מפעיל לחץ לקבלה בפועל, גם אם אין קבלה עקרונית של הטרוגניות מינית ומגדרית. "אני לא אתמוך במותגים שמפלים את הקהילה במקומות עבודה", אמר בריאיון לאתר מאקו יו"ר האגודה לזכויות הלהט"ב שי דויטש בשנת 2013, "אנחנו כקהילה, או לפחות החלק ההומואי, יש לו כוח כלכלי גדול שיכול להניע שינוי חברתי" ("קהילה קטנה – כלכלה גדולה", מאקו, 1 במרס 2013). סברה שלישית מדגישה דווקא את שמרנותה של החברה הישראלית ואת קידושן של המשפחתיות ושל הבאת ילדים לעולם כערכי יסוד. מנקודת מבט זו, כל עוד הקהילה הגאה אינה מאיימת על פולחן המשפחה הגרעינית בישראל – ולמעשה מצטרפת אליו בהתלהבות עצומה, באמצעות טיפולי הפריה, אימוץ ותהליכי פונדקאות – נפתח בעבורה מסלול מהיר של קבלה חברתית. באופן אירוני, שלוש הסברות רואות בזניחת האג'נדה המהפכנית של הלסביות הרדיקליות צעד שלמעשה סלל את הדרך ל"מהפכה הגאה".

מטרת מאמר זה היא לחזור אל הימים המוקדמים של האקטיביזם הלסבי הישראלי, בשנות ה־70 וה־80, ולבחון את האג'נדות, הפעילויות והחזון שגובשו לפני התמורות של שנות ה־90. באמצעות התמקדות בקהילה עירונית אחת – לסביות רדיקליות ירושלמיות – ברצוני להאיר את הפוטנציאלים האוטופיים שהתגבשו בקרבן בשנים מוקדמות אלו, ולהראות שגם בקהילה הלסבית השמאלנית ביותר בישראל – שחברותיה הבולטות פעלו כבר בשנות ה־70 למען פתרון מדיני של שתי מדינות (או של מדינה דו־לאומית) ולהקמתם של מרחבים נשיים שיתופיים – התגבשה הכרה פלורליסטית וליברלית יותר באמצע שנות ה־80. לכן, גם אם "המהפכה הגאה" של שנות ה־90 איננה המהפכה שפעילות אלה ייחלו לה, הרי היא גם אינה סתירה מוחלטת של דרכן, ואף מבטאת המשכיות מסוימת עם פעילותן בשנות ה־70 וה־80.

אקטיביזם פמיניסטי ואקטיביזם לסבי בשנות ה־70

קבוצות המזהות עצמן כ"פמיניסטיות" החלו להתגבש בישראל בשנות ה־70 המוקדמות, בהשראת הגל השני של הפמיניזם האירופי והצפון אמריקני. בניגוד לארגוני נשים קודמים, שפעלו בתוך הממסד הממלכתי וההסתדרותי, הרי ההתארגנויות הפמיניסטיות החדשות אימצו גישה

עצמאית ואופוזיציונית יותר. מרשה פרידמן, חברת הכנסת הראשונה שהגדירה את עצמה במפורש כפמיניסטית (ולאחר פרישתה מהכנסת גם הזדהתה כלסבית) כתבה בזיכרונותיה: "הפחד והעוינות שהפמיניזם עורר בקרב חוגים הולכים ומתרחבים לא פסקו במהלך כל שנות ה-70. הם הוזנו עליי יחס שלילי בלתי-פוסק של התקשורת, שתיארה אותנו באופן קבוע כתוקפניות, צווחניות, רגשניות, מוזנחות, מכוערות וכמובן בלתי-צודקות לחלוטין" (גולה בארץ המובטחת, עמ' 47).

הקבוצות הפמיניסטיות פעלו לחשוף את האפליה, האלימות וההטרדה שמהן סבלו נשים בארץ, ולערער את המיתוס בדבר שוויון של הנשים בישראל. כפי שטוענת ההיסטוריונית והאקטיביסטית חנה ספרן בספרה **לא רוצות להיות נחמדות: המאבק על זכות הבחירה לנשים וראשיתו של הפמיניזם החדש בישראל** (2006), "כה עמוקה הייתה ההשקפה בקרב החברה הישראלית שמקומן של הנשים בחברה הוא שוויוני, עד שכל ניסיון לערער על 'עובדה' זו זכה לביקורת ולהאשמה על היותו 'יבוא זר' של רעיונות שאין להם אחיזה במציאות הישראלית" (עמ' 69-70). אף על פי שכל הקבוצות הפמיניסטיות חלקו תודעה אנטי-ממסדית, הן הגדירו את יעדיהן באופן שונה: הקבוצה הצפונית, שהתגבשה באוניברסיטת חיפה הצעירה, נסמכה על פעילותן של עולות מארצות-הברית ופעלה בהתאם לדפוסים מקובלים בצפון אמריקה: קריאה משותפת של ספרות פמיניסטית ודיון בה, יצירת קבוצות להעלאת התודעה הפמיניסטית (consciousness raising groups) ובחינה ביקורתית של החברה הישראלית. חברות הקבוצה שיתפו אחרות בפרטי חייהן ושאלו מהן חיזוק ועצה. בשלהי שנות ה-70 ייסדה הקבוצה החיפאית את המקלט הראשון לנשים מוכות בישראל ופתחה את חנות הספרים הפמיניסטית והלסבית הראשונה בארץ.

הקבוצה התל אביבית, שנוסדה בשנת 1971 על-פי דגם הקבוצה החיפאית, קיבצה נשים שכבר היו פעילות בנושאי זכויות האזרח, אך עד אותה עת לא התמקדו דווקא בנושאים פמיניסטיים. קבוצה זו הזדהתה כפמיניסטית-ליברלית ופעלה לקדם רפורמות משפטיות בתחומי הרכוש, המשפחה וההפללות – תחומים שבהם הוצבו הנשים בישראל בעמדת נחיתות מבנית. הקבוצה התל אביבית ניסתה לקדם את הרפורמות בשיתוף פעולה עם פוליטיקאים מתנועת העבודה, ונחשבה למתונה ביותר מכל הקבוצות הפמיניסטיות.

הקבוצה הירושלמית התגבשה בנפרד מהקבוצות בחיפה ובתל אביב והתבססה על תפישה אידאולוגית שונה לחלוטין. מרשה פרידמן תיארה את הפמיניסטיות הירושלמיות כ"אנטי-ציוניות" וכ"עזרת נשים של תנועת 'מצפן'", ועל כן הן היו מוקצות מבחינתן של הפעילות בחיפה ובתל אביב. הפעילה הלסבית הירושלמית דורית אורטל ("ציפציף") תיארה את תחילת פעילותן הפמיניסטית בשנת 1972:

הסניף הירושלמי נוסד על ידי פעילות בארגוני שמאל כמו שס"י (שמאל סוציאליסטי ישראלי) שהיה קומוניסטי, ומצפן, ארגון טרוצקיסטי אנטי ציוני. תיאוריות מרקסיסטיות וסוציאליסטיות עמדו במידה רבה מאחורי התודעה הפמיניסטית שלנו (*Lesbiot: Israeli Lesbians talk about Sexuality, Feminism, Judaism and their Lives*, בעריכתה של טרייסי מור [Moore], עמ' 62).

בעוד הקבוצות בחיפה ובתל אביב התמקדו בסוגיות הקשורות לאפליית נשים, התנועה הירושלמית ניסתה מראשית דרכה לשלב את הפעילות הפמיניסטית במאבקים נגד הכיבוש ונגד אפליית יוצאי צפון אפריקה בישראל. תוכנית אמנציפטורית זו הייתה הרבה יותר רחבה מזו של הקבוצות האחרות, ופערים עקרוניים אלה לא אפשרו מכה משותף. "הנשים בירושלים", סיפרה מרשה פרידמן, "לא בטחו בקו ההפרדה הזהיר שמתחנן בין דיכוי הנשים לדיכוי הערבים והעניים, ושיתוף הפעולה היה מצומצם" (גולה בארץ המובטחת, עמ' 48). הפעילות הירושלמיות ראו עצמן כחלק מהשמאל המהפכני העולמי של ראשית שנות ה-70 וקיוו שמהפכה בישראל תוביל ליצירת מזרח תיכון סוציאליסטי. באחד במאי 1972 הפגינו הירושלמיות יחד עם "הפנתרים השחורים", "מצפן" וארגוני שמאל רדיקלי אחרים "כנגד דיכוי הנשים והפלייתן בישראל ובעולם, ולהזדהות עם כל קבוצות המנוצלים והמדוכאים" (לא רוצות להיות נחמדות, עמ' 83). הארץ כינה את המחאה "ההפגנה הפמיניסטית הראשונה בישראל", ואילו ההסתדרות הגישה תלונה ל"שדורי ישראל" על הסיקור הלא-פרופורציונלי, לדעתה, של ההפגנות הרדיקליות בירושלים, הפגנות שהובילו ל"תמונה מעוותת וגרוטסקית מלווה בזלזול של מהות החג ה-1 במאי תוך שימת דגש על אירועים יוצאי דופן" (דבר, 8 במאי 1972, עמ' 5).

הקבוצות בחיפה ובתל אביב שאבו השראה ממגוון רחב של דפוסי מחאה פמיניסטיים, אם ליברליים ואם רדיקליים. הקבוצה הירושלמית, לעומת זאת, ראתה עצמה כהתארגנות מהפכנית, חלק מתרבות-הנגד הרדיקלית של "השמאל החדש". הבדל קטן אך משמעותי בין הקבוצות השתקף בעלונה: הפמיניסטיות הירושלמיות לא ציינו מי חיברה מאמר מסוים, ודעה שהופיעה בעלון הוצגה כדעת הקולקטיב, ואילו בחיפה הקפידו לציין את שם הכותבת. ואולם, למרות הרדיקליות המוצהרת של ארגוני השמאל המהפכני בירושלים – ובדומה לתנועות סוציאליסטיות בעולם באותה תקופה – הם הקפידו להציג תדמית הטרוסקסואלית. התנועה לשחרור האשה בירושלים "הייתה תנועה **מאוד סטרייטית**", סיפרה דורית אורטל בריאיון שהעניקה בשנת 1989 תחת השם הבדוי "אורה ירדן". בהרצאה שנשאה אורטל בבית הפתוח בירושלים בשנת 2012 היא סיפרה עד כמה היה חשוב לפעילות הפמיניסטיות באותה תקופה לשמר מראית עין הטרוסקסואלית, ועד כמה היה קשה ליצור מרחב לגיטימי

א ל ך - אירגון לסבי-פמיניסטי

ת.ד. 21371 תל-אביב

הסכמה

אירגון לסבי-פמיניסטי (אל"ף) הוקם בינואר 1978 ע"י קבוצת נשים שפרשה מהאגודה לשמירת זכויות הפרט.
הפרישה נעשתה מחוץ סניעים פמיניסטיים וצורך בהקמת אירגון כשלנו על בסיס אידיאולוגי חזק. הקושי בהשגת מטרה זו היה בכך שחלק מהנשים ראו באירגון אירגון חברתי בלבד.
לאחרונה התחדשה פעילות האירגון על בסיס אידיאולוגי פמיניסטי ואנו זקוקות לנשים חדשות אשר תוכלנה לקחת חלק בבנייה זו.

אידיאולוגיה

אנו מאמינות ביכולתן ובזכותן של נשים להיות חיים עצמאיים ולבחור את מסגרת החיים הרצויה להן. ישנן אפשרויות רבות לביטוי והגשמה עצמית, ובכל שתבחר - ראוייה האשה לכבוד. אשה יכולה להגשים עצמה במישורים שונים, בבית ומחוץ לו ולבחור להרות, ללדת ו/או לגדל ילדים - בין אם הינה נשואה ובין אם לאו.
אנו מאמינות בכוחה של ירידות בין נשים ומתכונות לתרום לשינוי מצב החשדנות והתחרותיות העוינת בין נשים, שהינה פרי התנייה חברתית של תרבות פטריארכלית.
אנו מאמינות בכוחה ובהשיבותה של אהבה בין נשים ומתכונות לעודד לסביות לקבל ולאהוב את עצמן ואת דרך החיים הרצויה להן. לא עוד מלחמה של לסביות בעצמן, לא עוד תיעוב עצמי, לא עוד ויתור על הרצונות האנטיים למען המשפחה וכדי להיות מקובלות על סביבתן.
אנו מאמינות ביצירת אלטרנטיבה למסגרת המשפחה עבור נשים, בין אם במסגרת של אחת הנחמכת ע"י קבוצה ובין אם במסגרת של זוג נשים או של קומונה או של... ישנן עוד אפשרויות לרוב ואיננו מחיימות לדעת את כל התשובות ואף לא את כל השאלות.

דרך פעולה

- אנו מתכוונות: א) לארגן קורסים, דיונים פתוחים, הרצאות וקבוצות העלאת התודעה;
ב) ליזום ולבצע פעולות חברתיות ותרבותיות שיש בהן כדי לשרת את מטרות האירגון;
ג) לפעול נגד פעולות יזומות או תופעות מקריות בחינוך, בהסכרה, בתחיקה או באמצעי התקשורת ונגד פעולות אחרות העלולות לפגוע במטרות האירגון.

אני מעוניינת:

א) במידע נוסף על האירגון; ב) להצטרף לאירגון.

שם _____ כתובת _____ טלפון _____

סודיות כובסת!

דף מידע של "אל"ף" - ארגון לסבי פמיניסטי שהתקיים בין השנים 1978-1979

בפגישה משותפת של נציגות משלוש הקבוצות. ההצעה לפתוח קבוצה לסבית-פמיניסטית להעלאת התודעה נדחתה עקב החשש מפני פגיעה בתדמיתה של התנועה הפמיניסטית החדשה בארץ וסיכון המפעל כולו.

פריצת הדרך התרחשה שנתיים לאחר מכן, באוגוסט 1976, בכנס פמיניסטי שנערך בקיבוץ גזר והוקדש באופן כללי ל"מיניות האשה". עפרה, פעילה ירושלמית ואחת ממארגנות הכנס, החליטה לצאת מהארון באופן פומבי לאחר שהרגישה שיש ניסיון לעשות טריוויאליזציה לתשוקה הלסבית. "בתחילת הכנס", היא סיפרה, "התייצבה אשה בזחיות הדעת והכריזה בגאווה: 'אני ביסקסואלית ואין לי בעיה כלשהי עם גברים והן עם נשים, מה העניין הגדול?'

לביטוי של תפישה עצמית לסבית. "לא שמישהו באותה תקופה חשב שפמיניסטיות הן משהו אחר חוץ מלסביות", היא ציינה ביושב, "המשפחה והחברים שלי ידעו שאני לסבית אפילו לפני שאני ידעתי, רק בגלל שהצטרפתי לתנועה לשחרור האשה".

פתיחת מרחב ביטוי ללסביות בתוך התנועה הפמיניסטית בישראל דרש צעדים קטנים וניסיונות זהירים. נשים לסביות נאלצו להפיג את חששותיהן של חברותיהן הסטרייטיות (וגם של עצמן) מפני החשיפה, וגם לנסות בו בזמן לגשר על הפערים הפוליטיים המשמעותיים בין שלוש הקבוצות העירוניות, פערים שיצרו אקלים של חשדות ועוינות. הניסיון הראשון להעלות את הנושא הלסבי היה בשנת 1974,

כפמיניסטיות ביסקסואליות – וראו בפעילות הפוליטית עיקר הדברים, לבין אלה שהמסגרת החברתית והרגשית הלסבית משכה אותן יותר. בצד מסיבות ואירועי תרבות נערכו גם דיונים סוערים, שהובילו לעתים לעימותים קשים בין חברות הארגון. עם זאת, את החודשים הראשונים של אל"ף חוו חלק מהחברות כאופוריים, וקיץ 1978 נזכר כקסום במיוחד. חנה קליין קראה לקיץ זה "תקופת הפריחה" של הקהילה הלסבית הצעירה, "עם ערבי תרבות, קריאת שירים, זמר ומוסיקה". מרשה פרידמן – אז כבר חברת הכנסת לשעבר – הנחתה קורס בפמיניזם "שבדיעבד חולל תפנית בחשיבה של הנשים שהשתתפו בו". ואולם העדר מבנה ארגוני ברור הביא לקצו של אל"ף כמסגרת לכלל הלסביות בישראל.

"קול האשה" ו"קהילת מלחה"

מראשית שנות ה-80 ועד הקמתו בשנת 1987 של הארגון הכלל-ארצי השני, "קל"ף, התקיימה פעילות חברתית לסבית במסגרת קבוצות פמיניסטיות מקומיות, בבתים פרטיים או בסצנת הברים שהחלה להיווצר בתל אביב של אותה תקופה, ואשר הציעה מדי פעם מקומות בילוי ללסביות במסגרת "ערבי נשים". למרות זאת, שטחה הקטן של ישראל אפשר קשר רציף בין הקהילות העירוניות העיקריות, גם אם לא מסגרת ארגונית משותפת.

בירושלים נפתח בחודש יולי 1979 מרכז פמיניסטי חדש – "קול האשה" – ביוזמתן של שתי חברות מרכז "קול האשה" החיפאי, נורית דגן וטרי גרינבלט. נורית וטרי הפכו לזוג גלוי לאחר שנורית עזבה את בן זוגה ואת קיבוצה בצפון, והן עברו לבירה. "רצייתי גם להשאיר את הילדות בקיבוץ", אמרה נורית בריאיון בשנת 1988, "מעולם לא חייתי כמבוגרת בעיר. אפילו לא ידעתי כיצד לשלם חשבון חשמל, אבל ערן [בן זוגה] היה מבוהל מאוד אז לקחתי אותן אתי" (לסביות, עמ' 126). בהשפעתה של מרשה פרידמן שיקעו עצמן נורית וטרי בתנועה הפמיניסטית: "הייתי פמיניסטית קנאית", העידה על עצמה נורית, וכוונתן הייתה להקים מרכז נשים פמיניסטי, לאו דווקא לסבי. "התנועה הפמיניסטית הייתה נהדרת, כל כך מלהיבה, רעננה, חדשה ויצירתית... מרשה הכירה נשים מאזור ירושלים מתקופת היותה חברת כנסת, ובערב הראשון שלי בעיר התקשרתי לעפרה לומר שבאתי להקים מרכז נשים בירושלים. 'את מטורפת' היא אמרה".

אף שמרבית החברות ב"קול האשה" בירושלים היו לסביות, במיוחד בגרעין הפעיל, הרי המרכז לא הזדהה כלסבי, ובשנתיים הראשונות אף הסתייג מהבלטת הנושא. "עבורי", אמרה נורית, "זה היה תמיד עניין של סדר עדיפויות, ולי פמיניזם היה העיקר ולא הלסביות כשלעצמה". מרכז "קול האשה" הפעיל חנות ספרים וספרייה, ובמסגרתה פעלו ערבי תרבות, מפגשים חברתיים, פגישות ייעוץ וקבוצות להעלאת התודעה. "המרכז", סיפרה חיה שלום, "הפך עד מהרה לאבן

הצגתי את עצמי לראשונה כלסבית ותקפתי את השאנונות של אותה אשה וחוסר המודעות הפוליטית שלה. עד מהרה הזדהו נשים אחרות כלסביות והדיון הפך להיות מדיון ב'מיניות האשה' לדיון בנושא 'לסביות' (ההיסטוריה של קל"ף, עמ' 2-3). הכנס בגזר מופיע בזיכרונות המשתתפות כקו פרשת מים בהיסטוריה הלסבית הישראלית: "כבר לא דחקנו עצמנו עמוק בארון, והדברים היו מונחים גלויים על השולחן. זו היתה רווחה גדולה" (שם). לאחר הכנס בגזר החלו לסביות לארגן מסיבות, פיקניקים וארוחות פוטלאק (potluck), שבהן כל אחת הביאה מאכל שהכינה. התווית "לסבית" צברה גם היא בהדרגתיות משמעויות חיוביות, זאת בניגוד למצב הקודם שבו "המילה 'לסבית' היתה מוכרת ושגורה כמילת [ה]גנאי המשפילה ביותר שיכל הקהל הזועם לזרוק לעבר קבוצת הנשים שהפגינו או חילקו חומר" (שם, עמ' 3).

בתל אביב נוצר גרעין של נשים לסביות במסגרת "האגודה לשמירת זכויות הפרט" (כיום "האגודה למען הלהט"ב") שהוקמה בשנת 1975 על-ידי קבוצה של 12 גברים הומואים ואישה לסבית אחת (זיוה אילנות). תחילה קיימו הלסביות אירועים יחד עם החברים ההומואים, אולם בתוך שנה הצטרפו כ-130 נשים אל האגודה וחלק מהאירועים התפצלו. חנה קליין, האשה הלסבית השנייה שהצטרפה לאגודה לשמירת זכויות הפרט, סיפרה: "זה התחיל במסיבות נפרדות של נשים אך לא היה די בזה, ויוכי בן שלום [עורכת עלון האגודה, ריש גלי] ארגנה חוג רעיוני שדן בעיקר בנושאים כיצד לקדם את הקהילה ההומו-לסבית". תחושת השותפות והתודעה האסרטיבית החדשה הביאו גם להקמתו בשנת 1978 של הארגון הלסבי הכלל-ישראלי הראשון – "אל"ף" (ארגון לסבי פמיניסטי).

הרעיון להתארגנות לסבית פמיניסטית עלה במפגש חברות החוג ב-19 בנובמבר 1977 – "בעודנו צופות בטלוויזיה בהגעתו של נשיא מצרים סאדאת לישראל", סיפרה חנה קליין בריאיון – אולם הייתה זו שוב פעילות לכבוד יום הפועלים הבינלאומי שהביאה למימוש של הרעיון. ככנס שהתקיים בבאר שבע באחד במאי 1978 קמה מיה, פמיניסטית לסבית חיפאית והודיעה על הקמת אל"ף, אף שבפועל עדיין לא פותחו התוכניות הממשיות להקמת הארגון. עשר שנים מאוחר יותר היא אמרה: "ההצהרה הזו לא היתה אלא הצהרה פוליטית שנועדה להכריז פומבית על קיומן של לסביות בישראל, והיתה בזאת פחות כוונה להקים מסגרת ארגונית ממשית, שכן עדיין לא היינו מוכנות לכך". (ההיסטוריה של קל"ף, עמ' 5). ואולם לאחר שהכריזה על הקמת הארגון, קמו נשים ומחאו כפיים להזדהות "למרות נוכחות התקשורת והחששות מפניה".

אל"ף התקיים במשך שנה וחצי בלבד והיה הארגון הלסבי-פמיניסטי הראשון שאיגד יחדיו פעילות משלושת המרכזים הפמיניסטיים. פעילותו לוותה במתחים בין אלה שהזדהו בראש ובראשונה כפמיניסטיות – לעתים

אנגלו־סקסיות ששהו בישראל למשך תקופה קצרה. כבת למשפחה ספרדית דלת־אמצעים מירושלים נאלצה שלום להיאבק כדי להביע את עצמה באנגלית, וחשה שיצירת קשר עם החברות האמריקניות הייתה כרוכה במאמץ חד־כיווני. "מצד אחד הרגשתי, 'זה המקום שלי', מצד שני הרגשתי 'זה אמריקאי מדי בשבילי' (לסביות, עמ' 312). "לישראליות נוצרה בעיה עמוקה: לא זו בלבד שרובן לא שלטו כראוי בשפה ולכן התבטאותן הייתה מוגבלת מלכתחילה, היה מלווה בתחושה של דיכוי ההתבטאות. אלא אף הדבר הקנה לזרות תחושת עליונות, אשר נוצלה לא אחת בהשתלטות על השיחה ובניהולה" (ההיסטוריה של קל"ף, עמ' 10).

לדורית אורטל, שפעלה במשך עשור בארגוני שמאל רדיקלי בירושלים לפני הצטרפותה למרכז "קול האשה", ושקראה בשקיקה ספרות אנרכיסטית ומרקסיסטית, לא תרמו ה"אנגלו סקסיות" תובנות אידאולוגיות או פוליטיות יוצאות דופן. למרות זאת, היא הושפעה מדפוסי הפעולה הפוליטיים של התנועה הפמיניסטית האמריקנית ומצורות המחאה של הלסביות הרדיקליות. בשנים 1978-1979 היא שהתה בעיר אוקלנד (Oakland) שבמפרץ סן פרנסיסקו והייתה מעורבת בארגון המחאה הלילית כנגד אלימות מינית שכונתה "Take Back the Night" ("לקחת את הלילה בחזרה"). במסגרת פעילותה ב"קול האשה" ארגנה אורטל ב־8 במרס 1981 מצעד דומה בחוצות ירושלים. תאריך זה, שצוין כיום האשה הבינלאומי במקומות רבים בעולם (אך לא בישראל), נבחר כדי להפנות תשומת לב לאלימות הרווחת נגד נשים ולדחיקתן ממרחבים ציבוריים, במיוחד בשעות החשכה. "ארגנו מצעד עם לפידים ונרות ברחובות ירושלים, אנשים זרקו עלינו אבנים וזה היה מאוּד מלהיב להיות ברחובות ולהתעמת עם החֶבְרָה" (לסביות, עמ' 70). אי לכך חשה אורטל שיש לפמיניזם הצפון אמריקני מה להציע בתחום העשייה הפוליטית, אך הסתייגה מהיחס המתנשא ללסביות ילידות הארץ, שגרם למתיחות לא־מעטה.

הבעיה העקרונית השנייה הייתה שמרכז "קול האשה" לא היה לסבי מספיק בשביל חלק מהחברות. רוב החברות הקבועות הזדהו כלסביות (95 אחוזים על־פי הערכה אחת), אבל הפעולות שארגן הקולקטיב לא התמקדו בזהותן וברצונותיהן כלסביות. "נושא הלסביות לא היה באג'נדה הרשמית של המרכז", ציינה חיה שלום, ובשנתיים הראשונות לפעילות המרכז הייתה הסכמה על הצנעת הדומיננטיות הלסבית. אי לכך, חלק מהחברות חשו שהן נלחמות על נושאים החשובים לנשים סטרייטיות, אולם מזניחות פעמים רבות את הנושאים החשובים להן; "מה לגבי הצרכים שלנו?", שאלה אורטל.

עקב כך, חלק מהחברות העדיפו לבלות במה שהן כינו "קהילת מלחה" – מסגרת חברתית א־פוליטית במוצהר – שאירחה בשנות ה־70 וה־80 מסיבות גדולות בהשתתפות לסביות, ביסקסואלים, סטרייטים והומואים מירושלים

חיה שלום בביתה, שנת 2013

שואבת ללסביות – חלקן פעילות פמיניסטיות ותיקות, חלקן זה עתה יצאו מן הארון בתמיכתן ובעידודן של נשים במרכז. הפעילות הייחודית של המרכז ואופיו הפתוח משכו לסביות רבות להצטרף למעגל העשייה. שלום, שלא הייתה פעילה פוליטית לפני הגעתה למרכז (והפוליטיקה נראתה לה גסה ומסואבת), חוותה תחושות התעלות מהאוירה הקהילתית ב"קול האשה":

להט העשייה, נכונותן של נשים להשקיע את כל כולן במקום. הביטוי החופשי של רגשות ותחושות. שפה ומינוחים לא מוכרים – אלה היכו אותי בתדהמה, התבהרו לי דברים שלא היה להם הסבר קודם לכן... במילים אחרות, המרכז אפשר לי, מה שלא אפשר כל מימסד אחר עבורי: מימוש הפוטנציאל והמאוויים העצמיים וגילוי וביטוי של המשאבים האישיים שעד כה אף לא ידעתי על קיומם בתוכי. וכך בגיל 40 הצלחתי להגיע למימוש עצמי שאין ספק שלא היה אפשרי במסגרות אחרות.

(ההיסטוריה של קל"ף, עמ' 5-6)

לצד תחושות של גילוי עצמי, של שחרור ושל ביטחון חברתי התקיימו ב"קול האשה" גם מתחים בלתי־פתורים שהעיבו על הפעילות. חלקם נבעו מההוויה השיתופית של המקום, שעודדה השוואות לגבי התרומה היחסית של כל חברה ומידת מחויבותה היחסית למרכז. עם זאת, שתי בעיות עקרוניות יותר הקשו על פעילות המרכז והביאו בסופו של דבר לפירוקו באוקטובר 1983. ראשית, במרכז הייתה קבוצה גדולה של חברות דוברות אנגלית שהעדיפו להשתמש בשפת האם שלהן ולא בעברית. חיה שלום העריכה שמחצית מהפעילות היו עולות חדשות, או נשים

והסביבה. הקהילה פעלה מביתן של שלוש נשים לסביות שרכשו במשותף בית בשכונת מלחה בדרום-מערב ירושלים. את "קהילת מלחה" ניתן לאפיין כ"אזור אוטונומי ארעי" (Temporary Autonomous Zone), כלומר מרחב שאינו פועל על-פי הנורמות המקובלות בחברה, ושמציע לפועלים ולפועלות בו אפשרות לחוות תחושות חופש לזמן מוגבל. בניגוד למרכז "קול האשה", שקרא תיגר על הסדר המגדרי ברצינות תהומית ומתוך תודעה פוליטית עמוקה, "קהילת מלחה" פרעה את הסדר המיני בריקודים ובגליטימציה של תשוקות. לעתים אירח הבית המשותף מסיבות ענק – במונחים של ירושלים דאז – של כמאה משתתפות ומשתתפים, כרבע מהם סטרייטים. הלסביות התארגנו פעמים רבות על-פי חלוקה של בוג' ופם (butch/femme) – כלומר לסביות המשלבות בהופעתן מאפיינים שנתפשים בחברה כ"גבריים" לעומת לסביות המשלבות מאפיינים הנתפשים כ"נשיים" – חלוקה שאורטל אהבה מאוד.

החלוקה לבוג' ולפם הייתה מקובלת מאוד בקהילה הלסבית בארצות-הברית עד שנות ה-60, אולם בשנות ה-70 וה-80 נתקלה בביקורת הולכת וגוברת. בבסיס ההתנגדות להופעה מגדרית "נשית" מאוד או "גברית" ניצבה הטענה שהקבנות מגדריות אלה לקוחות מהחברה הסטרייטית – על יחסי הכוחות הבלתי-שוויוניים בין גברים לנשים – ואינן ייצוג אותנטי של תודעה ותשוקה לסביות. מרכז "קול האשה", שהושפע מאוד מהשיח המגדרי האמריקני של אותה תקופה, "יישר קו" עם עמדה זו, בניגוד ל"קהילת מלחה" שאפשרה מנעד גדול יותר של הופעות מגדריות. "פגשתי שם כמה בוצ'ות נהדרות", סיפרה אורטל בריאיון בשנת 2012, "וכפמית הייתי בעננים".

"קהילת מלחה" משכה לאירועיה בראשית שנות ה-80 גם חברות ב"קול האשה". אף שלא הייתה סתירה עקרונית בפעילות בשני המרחבים, הרי החברות ב"קול האשה" תבעה הקדשת זמן רב ומחויבות מלאה לפעילות פוליטית רדיקלית. המאבקים נגד הכיבוש בשטחים ונגד מלחמת לבנון הראשונה היוו חלק גדול מהפעילות בשנים 1981-1983, ומספר חברות מרכזיות החלו להרגיש שחוקות ומותשות. חלק מהחברות הישראליות התקוממו על כך שהן משקיעות 30-40 שעות בשבוע בעבודת המרכז (נוסף על תעסוקתן הרגילה) בעוד חלק מהפעילות האמריקניות מקבלות תמיכה כספית ממשפחותיהן בחו"ל ולא נאלצות לשאת בנטל דומה. נורית דגן סברה שהן עשו את הטעויות הרגילות של מרכזי נשים ופשוט התישו את עצמן עד קריסה. "התפרקנו ב-1983", היא סיפרה, "במצב של תשישות מוחלטת והזמנו מישהי שתייעץ לנו כיצד להיפרד. ובכל אופן לקח לנו שלוש-ארבע שנים כדי להתגבר על הריקנות שנוצרה" (לסביות, עמ' 129). בארבע שנות פעילותו מנה מרכז "קול האשה" כמאה חברות, שמתוכן 15 היו הגרעין הפעיל. עקב מרכזיותה של ירושלים והיותה – במילותיה של חיה שלום – "אבן שואבת

למבקרים, במיוחד יהודים מארצות חוץ", ביקרו במרכז פמיניסטיות ממדינות שונות וניהלו עם הפעילות דיאלוג מורכב. "המפגש הבינתרבותי, חילוקי הדעות בנושאים רעיוניים ומעשיים הפְּרו את הקהילה הלסבית, חישלו אותה בפני מאבקים חברתיים ופוליטיים שעוד יעמדו בדרכה, וחיידו את הזהות הלסבית-פמיניסטית הישראלית" (ההיסטוריה של קל"ף, עמ' 10). מרכז "קול האשה" תפקד כחממה שטיפחה את תחושת זכאותן של נשים להביע בקול רם עמדה פוליטית אסרטיבית במרחב הציבורי.

"יש אידיאולוגיה ויש מציאות": הקמת "קל"ף" וגיבוש הדרך החדשה

סגירת "קול האשה" בירושלים הייתה חלק ממשבר כלל-ארצי שפקד את המרכזים הפמיניסטיים בתחילת שנות ה-80. בחיפה הוקפאה בשנת 1982 פעילותו של המרכז הפמיניסטי הראשון בארץ עם עזיבתן לחו"ל של מרשה פרידמן ובת זוגתה, מאיה ברגמן. המרכז הירושלמי נסגר כאמור בשנת 1983 והמרכז התל אביבי, "צאינה וראינה", נסגר גם הוא בשנת 1984. בסופו של דבר הצליח רק המרכז בחיפה לשקם את עצמו ונחנך מחדש בחורף 1983-1984 תחת השם "אשה לאשה" – מרכז פמיניסטי חיפה". בעשור הראשון לפעילותו לא כללו המייסדות את המלה "פמיניזם" בשם המרכז המחודש, זאת "מתוך רצון לאסוף הרבה נשים ולא 'לאיים'. אבל כידוע קשה להסתיר, וכולם ידעו שמדובר באוסף של פמיניסטיות ואפילו לסביות רחמנא ליצלן" (חנה ספרן ותלמה בר-דין [עורכות], **אשה לאשה פמיניסטית: שלושים שנות פעילות**, עמ' 23). עם זאת, למרות הרצון לשרד עמימות מסוימת כלפי חוץ, במיוחד כלפי התקשורת "אשר ניסתה בכל מחיר להשיג סנסציה שהמרכז הוא לסבי", הרי כלפי פנים ההחלטה הייתה לתת מקום לכל מרכיבי אוכלוסיית הנשים, "כולל לסביות וערביות ולא להתכחש או להתעלם מהן. קונספציה זו הובילה אט-אט לאינטגרציה של הפעילות הלסבית בתוך הפעילות הכללית" (ההיסטוריה של קל"ף, עמ' 11).

בירושלים, לעומת זאת, נותרה רק "קהילת מלחה" כמרחב חברתי לביטוי מיניות לא-הטרסקסואלית, ולסביות רבות – במיוחד אנגלו-סקסיות – עזבו את העיר ואת ישראל. אחרות הפנו את מרצן לקידום מקצועי או להקמת משפחות. חיה שלום שנסעה לחו"ל חוותה צורות שונות של ביטוי תודעה לסבית, וגילתה שלסביות מן העולם השלישי "מצאו דרכים לא רק להתכנס ביחד אלא גם להגדיר את זהותן הלסבית בדרך אותנטית מבחינה תרבותית – השונה מההגדרה המערבית המקובלת". בריאיון בשנת 1989 אמרה שלום שחלק מרצונה להקים מסגרת לסבית חדשה נבעה מתפישתה את ישראל כחברה בעלת מאפיינים תרבותיים היברידיים: "אנו תרבות מזרח תיכונית, ומחצית מהישראלים

מזרחיים. אנו קרובות יותר לנשים אסייתיות מאשר לנשים אנגלו-סקסיות" (לסביות, עמ' 314).

בראשית שנת 1986 השתתפה שלום בכנס בז'נבה של "שירות המידע הלבסי הבינלאומי" (The International Lesbian Information Service, ILIS) והגיעה למסקנה שיש מקום להתארגנות לסבית "היונקת מהחוויה הלבסית כאן ועכשיו ושאינה שואבת את מקורותיה ממקורות זרים – אמריקאיים או מערביים אחרים" (ההיסטוריה של קל"ף, עמ' 13). הרעיון היה להקים מסגרת לסבית-פמיניסטית שתאפשר לכל חברה בחירה רחבה להגדרה אישית של היותה לסבית. "לא כל אחת צריכה להיות פמיניסטית רדיקלית כמוני, אבל רציתי שתהיה לה מודעות מה זה להיות לסבית בחברה הטרוסקסואלית. שאנחנו שונות, מיוחדות וזה דבר נפלא!" (לסביות, עמ' 313). התובנה שיש דרכים שונות להיות לסבית ופמיניסטית הייתה הבסיס שעליו נבנתה התודעה הלבסית הישראלית החדשה. קו הפעולה התובעני של המרכזים הפמיניסטיים החלוציים לא התאים לחלק גדול מהלבסיות הישראליות, שלא תמיד הצליחו להזדהות עם התוכן, הפוליטיקה או ההדגש התרבותי שלהם. בתל אביב הגיעו באותה תקופה פעילות לסביות מהאגודה לשמירת זכויות הפרט למסקנות דומות, ונפתח הפתח להקמת מסגרת כלל-ארצית. בדצמבר 1986 נערך בקיבוץ שפיים כנס פמיניסטי ארצי שבו הציגה חיה שלום את הרעיון להקים מסגרת לסבית חדשה, שתהיה קשובה למגוון הדעות והרצונות של לסביות מקומיות. בתוך כמה חודשים תהפוך מסגרת זו ל"קהילה הלבסית הפמיניסטית" (קל"ף) שאליה הצטרפו בתוך שנתיים כ-250 חברות. מלכתחילה הוקמה קל"ף כמסגרת פלורליסטית יותר הן מבחינה רעיונית והן מבחינת הפעילויות שהציעה. מצד אחד היא אפשרה המשכיות של הפוליטיקה הרדיקלית של שנות ה-70 וראשית שנות ה-80, ומצד שני – דיון בשאלות יומיומיות יותר הנוגעות לזוגיות, למשפחה, לעבודה ולבילויים, זאת לצד קידום יוזמות ליברליות להרחבת זכויות חוקיות וחברתיות. שנה לאחר הקמת קל"ף אמרה הפעילה התל אביבית חנה קליין בריאיון:

קל"ף מצליחה כי היא קרובה יותר לקהילה. אין הפמיניזם הליברלי שלה מאיים במנות גדושות של פמיניזם והיא פתוחה לכל אשה. בזמנו היה קשה לנשים חדשות להיקלט בשל הרדיקליות הרעיונית. אך יש אידיאולוגיה ויש מציאות. קל"ף מציאותית והיא מצליחה להלך על החבל הדק שבין שמירת המסגרת הפמיניסטית לבין פתיחות לנשים שונות ורעיונות שונים. (ההיסטוריה של קל"ף, עמ' 13)

בשלהי שנות ה-80 השתקף שילוב רדיקל-פורמיסטי זה בשני קמפינים פוליטיים חשובים שבהם מילאו נשים לסביות תפקיד מוביל: הקמת התנועה "נשים בשחור" והתחלת הקמפיין המשפטי לשוויון זכויות.

עם פרוץ האינתיפאדה הראשונה הצטרפו מספר רב מאוד של פעילות לסביות לארגון "נשים בשחור". בפברואר 1988 החלו בכיכר פריז בירושלים משמרות המחאה של פעילות שלום נגד פעולות צה"ל בשטחים, ובעד משא ומתן ישיר עם נציגי הפלסטינים וסיום הכיבוש. אף שבשיא פעילותן, בין השנים 1988-1991, הציבו "נשים בשחור" משמרות מחאה בשלושים צמתים שונים ברחבי ישראל, הרי מוקד פעילותן היה בירושלים. מבחינות רבות הייתה פעילותן של "נשים בשחור" המשך ישיר של המאבק הרדיקלי הפמיניסטי של שנות ה-70 וראשית שנות ה-80: הן תבעו להישמע לא עקב היותן אמהות לחיילים או נשותיהם (או חיילות בעצמן), אלא כנשים בעלות תפישה פוליטית ומוסרית מגובשת; הן קראו תיגר בצורה ברורה על האקסקלוסיביות של הקול הגברי בנושאי צבא ומדינה, שאפינה הן גורמים ממסדיים והן תנועות אופוזיציה כמו "שלום עכשיו"; והן מנו בשורותיהן נשים לסביות רבות – בין שליש למחצית על-פי הערכות שונות. תנועת "נשים בשחור" עודדה את הקמתם של מרכזים פמיניסטיים חדשים הן בקרב האוכלוסייה היהודית והן בקרב האוכלוסייה הערבית במדינת ישראל, ואפשרה למשתתפות לדמיין – לכמה שנים לפחות – עתיד קונפליקטואלי פחות. כפי שכתבה סו שקטר, זו הייתה "התלהבות מהפכנית שמשכה אותנו לתנועת השלום כדרך לדמיין את ישראל עם ערכים שונים... [זו הייתה תנועה] שהעניקה לנו הזדמנות להשמיע קול על נושא שהאמנו שהוא קריטי לנו כלסביות" (Lesbians in the Women's Peace Movement, עמ' 177).

לצד פעילות המחאה של "נשים בשחור" החל להיווצר בשלהי שנות ה-80 שיתוף פעולה בין הקהילה ההומו-לסבית, ארגוני זכויות אדם (כמו האגודה לזכויות האזרח) ומחוקקים פרוגרסיביים בכנסת. אחת ממייסדות קל"ף, הדר נמיר, נמנתה בשנת 1989 עם מייסדי "עוצמה", הזרוע הפוליטית של האגודה לשמירת זכויות הפרט, ואף הייתה הדוברת הראשונה שלה. הפעילות באפיק המשפטי-ליברלי הביאה באותה שנה להגשת התביעה החלוצית של יונתן דנילוביץ' לבית הדין לעבודה בדרישה לחייב את חברת "אל על" להעניק לבני זוג מאותו המין זכויות שוות לאלה הניתנות לבני זוג שאינם בני אותו המין. חלק מאלה שהובילו את הקמפינים המשפטיים החשובים ביותר של הקהילה הגאה בשנות ה-90, כמו למשל עורכת הדין עירא הדר וחברת מועצת עיריית תל אביב מיכל עדן, התחילו את דרכן בקל"ף בשלהי שנות ה-80.

התפישה הלבסית-הפמיניסטית של קל"ף הייתה פתוחה ומגוונת יותר מזו של הקבוצות הפמיניסטיות החלוציות של שנות ה-70, אך גם הרבה פחות מחויבת לשינוי רדיקלי כוללני של החברה הישראלית. אף על פי שהקול המהפכני המשך להישמע מעל דפיו של קל"ף חזק, ביטאון הקהילה, הרי ניתנה גם לגיטימציה למגוון של מאבקים ושל בחירות.

בגיליון הרביעי של הביטאון (חורף 1990-1991), שהוקדש ל"סגנונות חיים", סיפרה למשל אורנה לביא לקוראות על האופציה הביסקסואלית שכללה לדעתה "30% מהאנושות", ואביטל ירוס-חקק תיארה בהרחבה את האפשרויות העומדות בפני נשים לסביות:

להיות אשה לסבית פירושו לחיות בדרך לא כל כך ברורה, להבדיל מכל אשה הטרוסקסואלית, לה מכתובה החברה מראש את דרכה: חברים, אירוסין, נישואים, ילדים וכו'. אותנו, הנשים הלסביות, לא מכינה הסביבה לדרכנו... בתור נשים לסביות אנו חופשיות לעשות כל העולה בדעתנו... ניתן לאמר שקיים מגוון רחב של דרכי חיים ומערכות יחסים לסביים. אנו כלסביות יכולות להיות אמהות כתוצאה מקשר הטרוסקסואלי קודם, או לא. אם נרצה ילד, נוכל לעשות זאת הן במסגרת קשר זוגי לסבי והן כחידות (עמ' 4-5).

"המהפכה הגאה" של שנות ה-90 לא הייתה מנותקת מהאקטיביזם הלסבי של שנות ה-70 וה-80. פעילות מרכזיות בקהילה הגאה בראשית שנות ה-90 חישלו את תודעתן האופוזיציונית בארגונים החלוציים שקמו בשני העשורים הקודמים, והתנסו בצורות שונות של מחאה. לא לחינם הדגישו הקבוצות הפמיניסטיות הראשונות את חשיבותה של התודעה כבסיס המאבק, ופעלו לחזק את ההכרה האינדיבידואלית שניתן להבחין ולהיאבק באי-שוויון מיני בכל מרחב חברתי: בבית, במשפחה, בעבודה, בתקשורת, באקדמיה, בצבא, בתרבות ובמשפט. "האישי הוא פוליטי" (The Personal is Political), הכריזו פעילות פמיניסטיות רדיקליות בשלהי שנות ה-60, וקראו להעמיד את כל המסגרות החברתיות למבחן הביקורת. כאשר מרשה פרידמן וחברותיה הקימו את המקלט הראשון לנשים מוכות בחיפה נאמר להן על-ידי משרד העבודה והרווחה "אינכן יכולות לאמץ רק את גירסתן של הנשים. אתן גורמות לפירוק משפחות!... המקלט לא היה בעינינו עבודה סוציאלית אלא עבודה פוליטית. לא באנו להציל את מוסד הנישואין" (גולה בארץ המובטחת, עמ' 181).

לפרידמן, כמו גם לרדיקליות הירושלמיות, המאבק נגד דיכוי מגדרי ומיני התנהל בכל המרחבים, ובמשותף עם מאבקים אחרים נגד דיכוי, ובראש ובראשונה המאבק הפלסטיני. ואולם שילוב המאבק הלסבי עם המאבק הפמיניסטי הסטרייטי ועם המאבק נגד הכיבוש, לא השאיר תמיד מקום לביטוי הרצונות והצרכים של הקהילה הלסבית. פעילות לסביות פמיניסטיות לא תמיד חשו שהסולידריות בין המאבקים היא רב-כיוונית, ולעתים האינטרסים שלהן נדחקו לשוליים. הגדרת הפמיניזם הלסבי באופן רחב ופתוח אפשרה לכל אחת לנהל את מאבקה בזירה המשמעותית לה ביותר, ולעשות "את כל מה שעולה בדעתנו להבדיל מאחיותנו ההטרוסקסואליות ובעיקר מאלה החיות במסגרות שאינן פמיניסטיות (שהן

לצערנו הרוב)" (קל"ף חזק, גיליון 4). המאבק יכול היה להתנהל בכנסת ובבית המשפט, במערכת הבריאות ובמערכת החינוך, או במסגרת ניסיון להנכיח את הזהות הלסבית במוסיקה, בקולנוע או בדת. ייתכן שפרגמנטציה זו של המאבק איננה עולה בקנה אחד עם החזון לשינוי רדיקלי ומהיר שעליו חלמו דור המייסדות, אבל היא נובעת באופן ישיר מהתבונה הפמיניסטית ששינוי גדול יכול להיבנות ממאבקים אישיים בלתי-פוסקים בזירות חברתיות שונות. "המהפכה המשפטית הגאה" של שנות ה-90 לא יכלה לצאת לדרך ללא תבונה זו.

***

ברצוני להודות מקרב לב לדורית אורטל, יעל גבעון, שמעונה גינצבורג, מיקי גנור, חנה קליין, חיה שלום וסו שקטר שהסכימו להתראיין עבור מאמר זה.

לקריאה נוספת:

אייל גרוס, "הפוליטיקה של זכויות להט"ב: בין (הומו) נורמטיביות ו(הומו) לאומיות לפוליטיקה קוויירית", **מעשי משפט: כתב עת למשפט ולתיקון חברתי**, כרך ה (2013), 101-140.

רחלי הרטל, **מזהות אישית לזהות פוליטית – פעילות פוליטית לסבית בישראל** עבודת תזה לתואר מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן (תשע"ב).

חנה ספרן, **לא רוצות להיות נחמדות: המאבק על זכות הבחירה לנשים וראשיתן של הפמיניזם החדש בישראל**, חיפה: פרדס, 2006.

חנה ספרן ותלמה ברדין (עורכות), **אשה לאשה פמיניסטית: שלושים שנות פעילות**, חיפה: פרדס, 2013.

מרשה פרידמן, **גולה בארץ המובטחת**, תרגמה מירי קרסין, תל אביב: ברירות, 1991.

קל"ף חזק: ביטאון קל"ף – קהילה לסבית פמיניסטית.

חיה שלום, **ההיסטוריה של קל"ף**, גרסה עברית שלא פורסמה (באדיבות המחברת). בתרגום לאנגלית התפרסם המאמר ב:

Haya Shalom, "The Story of CLaF: The Community of Lesbian Feminists", in: Chava Frankfort-Nachmias and Erella Shadmi (eds.), **Sappho in the Holy Land: Lesbian Existence and Dilemmas in Contemporary Israel**, New York: SUNY Press, 2005, 39-63.

Tracy Moore (ed.), **Lesbiot: Israeli Lesbians talk about Sexuality, Feminism, Judaism and their Lives**, London and New York: Cassell, 1995.

Su Schachter, "Lesbians in the Women's Peace Movement", in: **Sappho in the Holy Land: Lesbian Existence in Contemporary Israel**, 175-189.

מקורות האיורים:

תמונות בעמודים 63, 66: באדיבות פרויקט ארכיון לסבי בארכיון הפמיניסטי של "אשה לאשה" – מרכז פמיניסטי חיפה.

תמונה בעמוד 68: באדיבות עיתון "הארץ", צלם: אמיל סלמן.